

بررسی الگوها و اهمیت تلفیق برنامه درسی تعلیمات دینی با درس علوم تجربی

Study of Integrative Patterns and Importance of Religious Education and Experimental Sciences Curriculum

تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۰/۰۹/۰۶؛ تاریخ پذیرش مقاله: ۱۴۰۱/۰۲/۱۲

F. Rostami
H. Malaki (Ph.D)
M.Ghaderi (Ph.D)

فاطمه رستمی^۱
حسن ملکی^۲
مصطفی قادری^۳

Abstract: This study aims to investigate the patterns and importance of integrating the curriculum of religious course with experimental sciences course. This research was conducted through a qualitative and grounded theory approach. In this method after interviewing with designers, specialists in curriculum planning and theology, and teachers with master and Ph.D degrees, the data were systematically designed by using data analysis steps through open, axial and selective coding. The participants were selected by purposive sampling technique to reach the theoretical saturation point. The research data were collected by using semi-structured interviews. The results of the coding were collected in four categories: 1) The positive effects of integration the curriculum of religious course with the experimental sciences course, 2) The hardware and software facilities required for integration, 3) The teacher's expertise in the field of integration, and 4) Holding subject knowledge enhancement courses.

Keywords: integration, curriculum, religious course, experimental sciences course

چکیده: مقاله حاضر با هدف بررسی الگوها و اهمیت تلفیق برنامه درسی تعلیمات دینی با درس علوم تجربی انجام گرفت. این پژوهش به شیوه کیفی و با رویکرد مبتنی بر نظریه داده بنیاد انجام شد. در این روش پس از مصاحبه با طراحان و متخصصان برنامه‌ریزی درسی و الهیات و همچنین معلمان دارای مدرک کارشناسی ارشد و دکتری، داده‌ها به شیوه طرح سیستماتیک با بهره‌گیری از مراحل تحلیل داده از طریق کدگذاری باز، محوری و انتخابی انجام پذیرفت. مشارکت‌کنندگان با روش نمونه‌گیری هدفمند تا رسیدن به نقطه اشباع نظری انتخاب شدند. داده‌ها با استفاده از مصاحبه نیمه ساختارمند جمع‌آوری گردید. نتایج حاصل از پژوهش نشان داد با ترکیب دیدگاه‌های رشته ای و تمرکز روی یک مضمون، تلفیق واقعی منطبق با الگوی پیشرفت گرایان یعنی هم توجه به علائق و هم توجه به مسائل اجتماعی، در نظر گرفتن شایستگی‌ها از قبیل خلاقیت و قدرت تصمیم‌گیری، رسیدن به مهارت‌های سطح بالا همچون تفکر انتقادی، می‌توان برنامه درسی تعلیمات دینی با درس علوم تجربی را با توجه به این الگوها به شیوه صحیح طراحی نمود.

کلیدواژه‌ها: تلفیق، برنامه درسی، تعلیمات دینی، علوم تجربی

fa.rostami135@gmail.com

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد مطالعات برنامه درسی دانشگاه علامه طباطبائی (ره)

Malaki_cu@yahoo.com

۲. استاد گروه مطالعات برنامه درسی دانشگاه علامه طباطبائی (ره) (نویسنده مسئول)

mostafa-ghadery@gmail.com

۳. دانشیار گروه مطالعات برنامه درسی دانشگاه علامه طباطبائی (ره)

مقدمه و بیان مسئله

تعریف درس^۱ (۱۹۵۸) از برنامه تلفیقی عبارت است از: مجموعه تجربه‌های یادگیری برنامه‌ریزی شده که نه تنها با نگاهی کل‌نگر، مجموعه‌ای از اطلاعات دانش مشترک را به صورت الگو، نظام و ساختار در اختیار یادگیرنده قرار می‌دهد، بلکه توانایی یادگیرنده را برای دریافت یا کشف ارتباط‌های نو افزایش می‌دهد. از آن طریق او را به سوی الگوها، نظام‌ها و ساختارهای جدید سوق می‌دهد (ملکی، ۱۳۸۲، ص ۱۱۱). آموزش تلفیقی تجارب دل‌نشین و جذابی فراهم می‌کند که از طریق آن دانش‌آموز برای پاسخ‌گویی به سؤالات خود با محتوای اساسی موجود در شرایط و موقعیت‌های متعدّد و معنادار مواجه می‌شود (اگرشت^۲، ۱۹۹۶، ص ۱). برنامه درسی درهم‌تنیده بین حیطه‌های مختلف علمی و مسائل اجتماعی ارتباطی معنادار ایجاد می‌کند (سوریدی، ۲۰۱۸ به نقل از ربیعی، عطاران، شبیری، ۱۳۹۹). نیپ^۳ و همکاران در مورد مفهوم تلفیق این‌گونه اظهارنظر می‌کنند: به ترکیب کردن یا مرتبط ساختن امور، به‌طور مفهومی و سازمانی اطلاق می‌شود. هدف این است که از طریق تلفیق تجارب یادگیری دانش‌آموزان و محتوایی که توسط معلمان ارائه می‌شود، دانش‌آموزان ارتباطات بین مجموعه‌های به‌ظاهر مجزای دانش را درک کنند و از پیچیدگی ذاتی دنیایی که در آن زندگی می‌کنند بهتر آگاه شوند و قدردانی نمایند (نیپ و همکاران، ۱۹۹۶، ص ۲۲۸). تلفیق برنامه درسی، عبارت است از سازمان‌دهی محتوای آموزشی و درسی زیر چتر مفهومی مشترک و انتزاعی. هدف از برنامه‌های درسی تلفیق تشریح هر چه روشن‌تر مفهوم موردبررسی در ارتباط با یک مضمون است، هدف از مسئله یا موضوع مهم از طریق کاربرد سطوح عالی‌تر فرایند تفکر است. مثل وقتی که دانش‌آموز از اطلاعات سطح دانش به تحلیل و ترکیب می‌رسد، تعمیم می‌دهد (اریکسون^۴، ۱۹۹۵، ص ۹۶). درون هر رشته علمی ممکن است درس‌ها، با فعالیت‌های برنامه درسی که دامنه وسیعی از دانش را یکپارچه کنند وجود داشته باشند. زمانی که رشته‌های فرعی یا موضوعات درسی مرتبط با پروژه‌ها یا مسائل ترکیب می‌شوند و هر کدام در برنامه درسی مورد

-
1. Dersel
  2. Eggebrecht
  3. Kniep
  4. Erickson

بررسی الگوها و اهمیت تلفیق برنامه درسی تعلیمات دینی با درس علوم تجربی

ملاحظه قرار می‌گیرند، اصطلاح تلفیق به کار می‌رود (گلاسکو^۱، ۱۹۹۶). تلفیق به شیوه‌ای می‌گویند که در آن بخش‌های وابسته به هم در یک کل بزرگ‌تر مرتبط می‌شوند یا یک رابطه متوازن با یکدیگر برقرار می‌کنند (هنری^۲، ۱۹۵۸). اسمیت معتقد است شرایط یادگیری موثر در ساخت آموزش تلفیقی تبلور می‌یابد و موقعیت یادگیری باید حول محور مسائل کاملاً مرتبط به یادگیرنده بچرخد و با جنبه‌های اساسی چگونه زیستن سروکار داشته باشد و مشوق پویایی و رفتار خلاق دانش‌آموز باشد (اسمیت^۳، ۱۹۳۵، ص ۲۵). دو دیدگاه کلی در مورد تلفیق وجود دارد: الف) تلفیق از بیرون یعنی محتوا یا فرایندها یا شیوه‌های برنامه درسی که توسط برنامه‌ریزان برای دانش‌آموزان صورت می‌گیرد، ب) تلفیق از درون یعنی تلفیقی که توسط برنامه‌ریزان تهیه نشده بلکه این تلفیق فرآیندی است که در ذهن دانش‌آموزان حاصل می‌شود (احمدی، ۱۳۸۰).

فلسفه آموزش در گذشته صرفاً به انتقال مجموعه‌ای از دانش‌های سازمان‌یافته و برگرفته از نظام ارزشی حاکم بر رفتارهای فرد و جامعه محدود می‌شد. اما امروزه فلسفه آموزش به بیش از آنچه در گذشته بود توسعه‌یافته و رویکردهای جدیدی مورد استفاده قرار گرفته است. یکی از این رویکردهای جدید، روش تلفیق است؛ که در این روش می‌توان محتوای برنامه درسی، مفاهیم و موضوعات درسی را با یکدیگر تلفیق کرد و با بهره گرفتن از اصول و ویژگی‌ها و الگوهای تلفیقی می‌توان برنامه درسی تلفیقی جامع و کاملی ارائه نمود.

اصول تلفیق: برخی اصول مشترک که به‌عنوان مبنای تلفیق در برنامه‌های درسی در نظر گرفته می‌شود، عبارت‌اند از:

- رابطه متقابل پدیده‌ها در جهان هستی
- شیوه کسب معرفت در انسان
- سرعت تحولات جهانی و انفجار دانش
- وجود استعداد تفکر در انسان
- قابلیت پرورش استعدادها (هاشمیان نژاد، ۱۳۸۲، ص ۲۵۵).

---

1. Glasgow

2. Henry

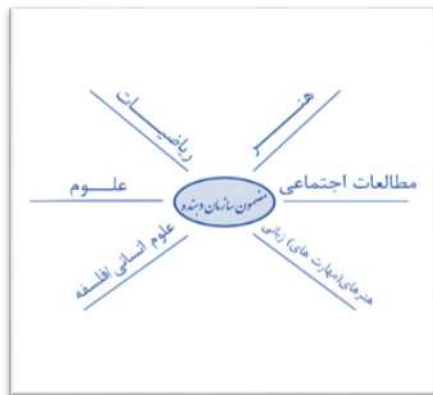
3. Smith

نمونه‌ای از الگوهای تلفیق برنامه درسی

به‌منظور ارائه یک الگوی مطلوب تلفیق برنامه درسی، لازم است به بررسی مطالعه الگوهای مختلفی که از سوی صاحب‌نظران این حوزه ارائه‌شده پرداخت.

الگوی تلفیق برنامه درسی از نظر جاکوبز

جاکوبز الگوی مفهومی برنامه درسی میان‌رشته‌ای را برای تمامی مقاطع تحصیلی توصیه می‌کند. هدف اصلی این الگو ترکیب دیدگاه‌های رشته‌ای (دیسیپلینی) و تمرکز آن‌ها بر روی یک مضمون، مبحث و مسئله است. در این الگو دانش‌آموزان در عین حال که مواد درسی را مطالعه می‌کنند از روابط میان دیسیپلین‌ها (رشته‌های علمی) نیز آگاه می‌شوند (جاکوبز، ۱۹۸۹).

شکل (۱): مدل مفهومی میان‌رشته‌ای (جاکوبز، ۱۹۸۹، ص ۵۶)

الگوی تلفیق برنامه درسی از نظر سوزان دریک

دریک با مطرح کردن سه رویکرد متفاوت در تلفیق برنامه درسی (چندرشته‌ای، میان‌رشته‌ای و فرارشته‌ای) به سه رکن اساسی در الگو اشاره می‌کند که عبارت‌اند از (دریک، ۱۹۹۳):

بررسی الگوها و اهمیت تلفیق برنامه درسی تعلیمات دینی با درس علوم تجربی

الگوی تلفیق برنامه درسی از نظر بی‌ین

جیمز بی‌ین معتقد است که تلفیق واقعی منطبق با الگوی پیشرفت گرایان است که هم به علائق و دل‌مشغولی‌های دانش‌آموزان توجه دارد، هم متوجه مسائل و پروژه‌ها و مباحث اساسی اجتماعی است و همچنین به دموکراسی و نظام دموکراتیک در جامعه تأکید می‌کند (بی‌ین، ۱۹۹۷).

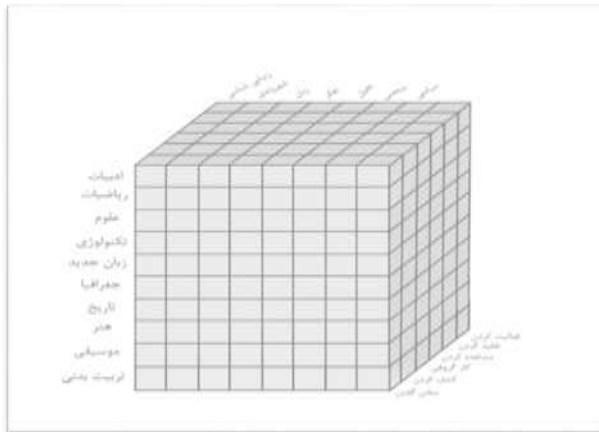
شکل (۲): الگوی تلفیقی بی‌ین (بی‌ین، ۱۹۹۷، ص ۶۰)

برنامه درسی مکعب شکل^۱

برخی از الگوها و مدل‌هایی که در مورد برنامه درسی ارائه می‌شود، هرچند به‌طور مستقیم الگویی را برای برنامه درسی تلفیقی ارائه می‌کند، اما به دلیل پاره‌ای موضع‌گیری‌های خاص، به مدل‌های برنامه درسی تلفیقی و ویژگی‌های آن مربوط می‌شود الگوی مکعبی (سه‌بعدی) برنامه درسی، یک دیدگاه مترقی نسبت به برنامه درسی است که توسط ای.سی.رگ^۲ مطرح شده است. این الگو بر این اصل مبتنی است که برنامه درسی را باید به‌عنوان بیش از یک مجموعه صرف مواد درسی و فهرست دروس دید و یادگیری کودکان باید از طریق عوامل متعدد برانگیخته شود (رگ، ۱۹۹۷، ص ۳۷).

1. Cubic curriculum

2. E.C. Wragg

شکل (۳): الگوی برنامه درسی مکعب شکل (رگ، ۱۹۹۷، ص ۳۰)

ضرورت تلفیق تعلیمات دینی با درس علوم تجربی

آموزش علوم در کشورهای مختلف با چالش‌های زیادی روبه‌رو است. بسیاری از دانش‌آموزان به علوم تجربی بی‌علاقه هستند و ارتباطی بین زندگی خود و برنامه درسی علوم نمی‌بینند. بخشی از این مشکل به دلیل برنامه درسی شلوغ و ازهم‌گسیخته‌ای است که باعث می‌شود دانش‌آموزان درس را به صورت مجموعه‌ای قطعه‌قطعه از یک سری حقایق تلقی کنند که معنای چندان گسترده و کاربردی برای آن‌ها ندارد (هارلن، ۲۰۱۵، به نقل از رضایی، احمدی و نیکنام، ۱۳۹۹).

تربیت دینی یک منطقه مطالبه تعلیم و تربیت است، زیرا هیچ روش جهانی برای وارد کردن نظام‌مند اصول دینی در تربیت کودکان وجود ندارد. تحصیل در مورد مذهب دشوار است، اما پیچیدگی آن نباید به حاشیه رانده شدن آن در برنامه‌ریزی شود (سیلجاک، رنیک، اشمیت، سیلوا و برمادات^۱، ۲۰۰۷). تربیت دینی، همراه با تربیت اخلاقی، محور نظام آموزشی است که توسط بزرگ‌ترین متخصصان تعلیم و تربیت در طول سال‌ها تدوین شده است. تربیت دینی اصولاً نقش اخلاقی دارد (ایینی و بارنا، ۲۰۱۵).

1. Seljak, Rennick, Schmidt, DaSilva, Bramadat
2. Ene & Barana

بررسی الگوها و اهمیت تلفیق برنامه درسی تعلیمات دینی با درس علوم تجربی

آموزش مذهب اسلامی یکی از موضوعاتی است که می‌تواند به‌عنوان پایه‌ای برای توسعه ارزش‌ها، شکل‌گیری و حفظ اخلاق دانش‌آموزان مورد استفاده قرار گیرد. یکی از تلاش‌های سازش بین علوم تجربی و آموزش مذهبی اسلامی را می‌توان از طریق یادگیری تلفیقی انجام داد. یادگیری تلفیقی کمک واقعی به استقرار مجدد آموزش‌های جداگانه و پراکنده است (سانهاجی، ۲۰۱۳).

فرآیند شکل‌گیری ارزش‌ها در یادگیری در صورتی تحقق می‌یابد که فرآیند یادگیری با دنیای واقعی ارتباط داشته باشد. ترکیب یادگیری تلفیقی که بین استانداردهای صلاحیت آموزش و پرورش دین اسلام و موضوعات علوم طبیعی پشتیبانی می‌کند شروع می‌شود. برای مثال در حوزه آموزش مذهب اسلامی یک استاندارد شایستگی برای حفظ محیط‌زیست وجود دارد، در فیزیک یا شیمی یک استاندارد صلاحیت در مورد آنالیز نظم حرکت منظومه شمسی و جاذبه وجود دارد، در زیست‌شناسی یک موضوع بحث در مورد زندگی زیستی از جمله مراحل تشکیل انسان از ترکیب اسپرم و تخمک و تبدیل شدن به خون، استخوان و جنین وجود دارد که تک‌تک این مراحل در آیات مختلف قرآن اشاره شده است *خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ* / انسان را از علق آفرید. *ثُمَّ مِنْ عَلَقَةٍ ثُمَّ مِنْ مُضْغَةٍ مُخَلَّقَةٍ وَغَيْرِ مُخَلَّقَةٍ لَنْبِنٍ لَكُمْ* / پس از علقه، آنگاه از مضغه دارای خلقت کامل و خلقت ناقص تا قدرت خود را به شما روشن گردانیم «سوره حج آیه ۵». *فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظَامًا فَكَسَوْنَا الْعِظَامَ لَحْمًا* / و آنگاه مضغه را استخوان‌هایی بعد استخوان‌ها را با گوشتی پوشانیدیم «مؤمنون ۱۴» (سانهاجی، ۲۰۱۳).

در نتیجه می‌توان مباحثی که مشترک بین دین و علوم (دروس فیزیک، شیمی، زیست) هست، از جمله آفرینش انسان و سایر موجودات، نظم عالم موجود، احترام به طبیعت و حفظ منابع زیستی و غیره به‌صورت تلفیقی به دانش‌آموزان آموزش داد تا بتوان با استفاده از این روش که هم باعث رشد خلاقیت و هم سبب ماندگاری و هم رغبت بیشتر دانش‌آموزان برای آشنایی با مسائل دینی می‌شود استفاده کرد. در برنامه‌های تربیتی معارف دینی، باید با نگاه تلفیقی عمل کنیم. برای بیان ضرورت این کار، می‌توان از منظرهای گوناگون، دلایلی قوی ارائه کرد. قبل از هر چیز باید در نظام روحی و روانی انسان نگریند و در آن تأمل کرد. وجود آدمی، یک کل یکپارچه است و اجزا و عناصر آن در ارتباط متقابل با یکدیگر هستند. این

وحدت به دلیل آن است که خالق آدمی، یک کل یکپارچه است و اجزا و عناصر آن در ارتباط متقابل با یکدیگر هستند (ملکی، ۱۳۸۲، ص ۱۱).

توسعه فرهنگ دینی جامعه و قوام آن به عنوان زیربنا، نیازمند توجه به کیفیت آموزش دینی در نظام رسمی تعلیم و تربیت است. به عبارت دیگر برنامه‌های درسی دینی مدارس، باید حاوی مطالب و محتوایی باشد که نیاز عمومی نسل امروز را برآورده سازد و آنان را برای ساختن فردایی بهتر تربیت نماید. همچنین سازمان‌دهی محتوای برنامه‌های درسی باید از کیفیتی برخوردار باشد که اثربخشی محتوا و تحقق اهداف موردنظر را میسر سازد. بر اساس پژوهش‌های متعدد، برنامه‌های درسی دینی متداول، نه تنها موجب پیدایش نگرش مثبت به این درس نشده است بلکه در دانش‌آموزان نگرش منفی ایجاد کرده است. به همین جهت مبحث تلفیق به عنوان یکی از مهم‌ترین مباحث در حوزه برنامه‌ریزی درسی در حال حاضر شناخته شده است. نظام‌های آموزشی دینی، طبیعتاً برای تربیت دینی جایگاه و اهمیت قائل هستند. برنامه درسی دینی در این نظام‌ها همان فرا برنامه درسی^۱ است که کلیه مواد درسی دیگر باید به تحقق اهداف آن یاری رسانند و به تقویت و تثبیت آن همت گمارند (صمدی، ۱۳۸۲، ص ۳۰۹-۳۰۷). از اثرات تلفیق تعلیمات دینی با علوم تجربی می‌توان به این موضوع اشاره کرد که رشد اعتقادی و ایمانی انسان با اینکه در پرتو وحی و پیام الهی انجام می‌گیرد، ولی متأثر از رابطه انسان با خود، جامعه و هستی نیز هست. سلامت جامعه و حاکمیت ارزش‌های دینی در آن موجب می‌شود که روحیه دینی در افراد تقویت شود؛ ولی چنان چه جامعه ناسالم باشد، رشد دینی فرد به سختی انجام می‌گیرد و گاهی نیز انجام نمی‌گیرد. همین‌طور، انسان با طبیعت و جلوه‌های گوناگون خلقت نیز رابطه مؤثر برقرار می‌کند. مشاهده زیبایی‌های هستی و تدبر در اسرار خلقت، تحولی عمیق در درون آدمی ایجاد می‌کند. اصولاً اتصال با هستی، روان را توسعه می‌دهد و به شکوه آن می‌افزاید. بر این اساس قرآن مجید از انسان می‌خواهد که به هستی بنگرد و در آن بیندیشد. اندیشه در هستی، حیات آدمی را به تکامل می‌رساند و او را با روح عالم متصل می‌کند (ملکی، ۱۳۸۲، ص ۱۳-۱۴).

بررسی الگوها و اهمیت تلفیق برنامه درسی تعلیمات دینی با درس علوم تجربی

پژوهشگر در پژوهش حاضر درصدد است الگوها و اهمیت تلفیق برنامه درسی تعلیمات دینی با درس علوم تجربی را مورد تحلیل قرار داده و به این سوالات پاسخ دهد که تلفیق برنامه درسی تعلیمات دینی با درس علوم تجربی چه اهمیتی دارد؟ برای تلفیق برنامه درسی تعلیمات دینی با درس علوم تجربی به چه بسترها و امکاناتی نیاز هست؟ معلمان برای تلفیق برنامه درسی تعلیمات دینی با درس علوم تجربی به چه دانشی نیاز دارند؟

روش پژوهش

پژوهش حاضر از نوع پژوهش کیفی بود که با استفاده از روش گرنند تئوری الگوهای تلفیق برنامه درسی تعلیمات دینی با درس علوم بررسی و مدل مفهومی ارائه گردید. روش نظریه داده بنیاد معمولاً به سه شیوه اجرا می‌گردد: شیوه سیستماتیک، شیوه نوحاسته و شیوه سازنده-گرا. در این پژوهش از روش سیستماتیک که به استراوس و کوربین نسبت داده می‌شود برای تجزیه و تحلیل داده‌ها استفاده شده است. روش سیستماتیک از سه مرحله اصلی کدگذاری باز، محوری و کدگذاری انتخابی تشکیل یافته است. مشارکت‌کنندگان در پژوهش حاضر، گروه طراحان، متخصصان برنامه‌ریزی درسی و معارف اسلامی و معلمان دوره ابتدایی دارای مدرک کارشناسی ارشد و بالاتر بودند. دلیل انتخاب این افراد، قرار داشتن آن‌ها در متن می‌باشد. برای گردآوری اطلاعات از مصاحبه‌های عمیق و نیمه ساختاریافته استفاده گردید.

انتخاب مشارکت‌کنندگان مبتنی بر ملاک الف) برخورداری از تخصص لازم، ب) انتخاب بر اساس دارا بودن سابقه کار و فعالیت، ج) انتخاب بر اساس مدرک دکتری و کارشناسی ارشد، د) علاقه‌مندی به شرکت در فرآیند مصاحبه بود. ویژگی‌های جمعیت شناختی مشارکت‌کنندگان در پژوهش در جدول ۱ ارائه شده است.

جدول (۱): مشخصات مشارکت‌کنندگان در پژوهش

ردیف	جنسیت	مدرک تحصیلی	رشته تحصیلی	سابقه فعالیت
۱	مرد	دکتری	برنامه‌ریزی درسی	۲۰ سال
۲	زن	کارشناسی ارشد	برنامه‌ریزی درسی	۵ سال
۳	مرد	دکتری	برنامه‌ریزی درسی	۹ سال
۴	مرد	کارشناسی ارشد	الهیات و معارف اسلامی	۱۴ سال

ردیف	جنسیت	مدرک تحصیلی	رشته تحصیلی	سابقه فعالیت
۵	مرد	دکتری	برنامه‌ریزی درسی	۱۳ سال
۶	مرد	کارشناسی ارشد	برنامه‌ریزی درسی	۱۰ سال
۷	زن	کارشناسی ارشد	الهیات و معارف اسلامی	۷ سال
۸	مرد	دکتری	برنامه‌ریزی درسی	۱۲ سال
۹	مرد	دکتری	برنامه‌ریزی درسی	۱۵ سال
۱۰	مرد	دکتری	الهیات و معارف اسلامی	۱۴ سال
۱۱	زن	دکتری	برنامه‌ریزی درسی	۱۲ سال
۱۲	زن	کارشناسی ارشد	الهیات و معارف اسلامی	۶ سال
۱۳	مرد	کارشناسی ارشد	برنامه‌ریزی درسی	۷ سال
۱۴	زن	دکتری	برنامه‌ریزی درسی	۱۹ سال
۱۵	زن	کارشناسی ارشد	الهیات و معارف اسلامی	۵ سال

ابزار اندازه‌گیری و تجزیه و تحلیل داده‌ها:

ابزار گردآوری اطلاعات در این پژوهش مصاحبه نیمه ساختاریافته بین ۳۰ تا ۳۵ دقیقه انجام گرفت به طوری که اهداف و سؤالات پژوهش را شامل می‌شد. در راستای انجام مصاحبه‌ها در همان ابتدا پژوهشگر پس از معرفی خود و محرمانه بودن اطلاعات، به مصاحبه‌شوندگان اطلاع داده شد که هدف از این پژوهش شناسایی الگوهای تلفیق برنامه درسی تعلیمات دینی با درس علوم تجربی دوره دوم ابتدایی است. سپس بر اساس سؤالات تدوین‌شده، مصاحبه‌های فردی انجام گرفت و در پایان از مصاحبه‌شوندگان درخواست گردید، در مورد آنچه در مصاحبه گذشته است اگر نظر خاصی دارند مطرح نمایند.

در تحلیل داده‌ها از روش کدگذاری استفاده شد. کدگذاری در سه مرحله کدگذاری باز، محوری و انتخابی انجام پذیرفت. در این پژوهش ابتدا طی کدگذاری باز، کدهای مناسب به بخش‌های مختلف داده‌ها اختصاص یافت و مفاهیم شناسایی گردید. مرحله کدگذاری محوری پیوند میان مقوله‌ها و ابعاد گوناگون آن‌ها شناسایی شدند. در مرحله کدگذاری انتخابی مؤلفه‌های مشابه در یک طبقه قرار گرفتند، در کدگذاری انتخابی مجموعاً ۵ مقوله از تحلیل ۳ سوال به دست آمدند. جدول‌های ۲ و ۳ و ۴ مفاهیم به دست آمده را نشان می‌دهد.

اهمیت تلفیق برنامه درسی تعلیمات دینی با درس علوم تجربی

در راستای پاسخگویی به سؤال اول اهمیت تلفیق برنامه درسی تعلیمات دینی با درس علوم تجربی و تجزیه و تحلیل داده‌ها از سوالات پژوهش (جدول شماره ۲)، کدهای محوری: انسجام مطالب، اثربخشی محتوایی، دستیابی به لایه‌های پنهان، تحقق علائق، شکوفا شدن استعدادها، مشارکت دانش‌آموزان، بهبود کیفیت زندگی، تغییر نگرش، بالا رفتن اهمیت دینی، شکل‌گیری هویت ملی، از بین رفتن نظام فکری سکولار، ارتباط آموزش با زندگی واقعی، جذابیت، یادگیری عمیق و عدم حفظ طوطی‌وار، افزایش احساس مسئولیت دانش‌آموزان، غنی‌تر شدن دروس، دستیابی به دستاوردهای جدید. کد انتخابی: اثرات مثبت تلفیق برنامه درسی تعلیمات دینی با علوم استخراج گردید.

جدول (۲): نقل قول، کدهای باز و محوری و انتخابی به دست آمده از سؤال اول پژوهش

کد باز	کد محوری	کد انتخابی
اهمیت تلفیق درس تعلیمات دینی با سایر دروس به خاطر جذاب شدن درس تعلیمات برای دانش‌آموزان *منسجم شدن مطالب در ذهن دانش‌آموزان از طریق یادگیری تلفیقی *اهمیت دین در کشور و تحت تأثیر قرار گرفتن سایر دروس از دین *افزایش جذابیت درس تعلیمات دینی در صورت تلفیق با درس علوم تجربی *با توجه به سوابق تاریخی، پیشرو بودن کشور ایران در زمینه علوم در جهان *آشنایی با تاریخ گذشته ایران از طریق تلفیق دروس *توجه به ابعاد بیشتر با توجه به تفاوت‌ها و شباهت‌های بین دو درس در صورت تلفیق *اهمیت دادن دانش‌آموزان به درس تعلیمات دینی با بهره گرفتن از درس علوم تجربی که اساس رشته *پزشکی است و بر همین اساس مورد توجه خانواده‌ها و دانش‌آموزان است *مؤثر بودن تلفیق برای اهمیت دادن به تعلیمات دینی *غنا بخشیدن به دروس از طریق بهره بردن از دین *نیاز به تلفیقی کردن محیط آزمایشگاهی *تلفیق سبب می‌شود اهمیت و هم‌افزایی علوم و دستیابی به لایه‌های پنهان دروس *سبب شدن تلفیق برای توجه به عمق دین و دستیابی به دستاوردهای جدید تلفیق درس دینی با علوم موجب بهبود کیفیت زندگی است چراکه هر دو علم با زندگی آمیخته شده‌اند *شکوفا شدن استعدادهای دانش‌آموزان از طریق رویکرد تلفیقی *به کار بردن مطالب آموخته شده در زندگی	*انسجام مطالب *اثربخشی محتوایی *دستیابی به لایه‌های پنهان *تحقق علائق *شکوفا شدن استعدادها *مشارکت دانش‌آموزان *بهبود کیفیت زندگی *تغییر نگرش *بالا رفتن اهمیت دینی *شکل‌گیری هویت ملی *از بین رفتن نظام فکری سکولار *ارتباط آموزش با زندگی واقعی *جذابیت *هم‌افزایی علوم	اثرات مثبت تلفیق برنامه درسی تعلیمات دینی با علوم

کد باز	کد محوری	کد انتخابی
		* یادگیری عمیق و عدم حفظ طوطی وار
		* افزایش احساس مسئولیت دانش آموزان
		* غنی تر شدن دروس
		* دستیابی به دستاوردهای جدید
		واقعی توسط دانش آموزان به دلیل نزدیک بودن رویکرد تلفیقی این دو درس با زندگی واقعی * منفعل نبودن و مشارکت دانش آموزان در رویکرد تلفیقی * اثربخشی محتوایی در تعلیمات دینی در صورت تلفیق * سبب شدن تلفیق به یادگیری و حفظ نکردن مطالب به عنوان هدف اصلی آموزش * به کارگیری آموخته‌ها در زندگی واقعی * افزایش تأثیر آموزش و یادگیری دینی به صورت تلفیقی * توجه به توحید با بهره‌گیری از طبیعت * افزایش دانش دینی و تأثیر بر نگرش دانش آموزان در رویکرد تلفیقی * آماده کردن افراد برای مسائل واقعی زندگی از طریق رویکرد تلفیقی * بیرون آمدن از حالت سکولاریسم در رویکرد تلفیقی * تلفیق باید هنرمندانه باشد تا منجر به حذف برنامه درسی دینی نگردد * منجر به حذف نشدن برنامه درسی دینی که لازمه اش تلفیق به گونه هنرمندانه است * افزایش جذابیت مطالب برای دانش آموزان زمان همراهی نکات دینی با مسائل علمی * افزایش یادگیری در دانش آموزان و حفظ نکردن مطالب در رویکرد تلفیقی * بهره جستن از علم برای پذیرش راحت دین * نیاز به بسترسازی زیر بنایی در رویکرد تلفیقی * ضرورت تلفیق از حیث شکل‌گیری هویت ملی در دانش آموزان * تغییر رویکرد سکولار در جامعه و دانش آموزان با بهره‌گیری از رویکرد تلفیقی

امکانات و بسترهای لازم برای تلفیق برنامه درسی تعلیمات دینی با درس علوم تجربی

در راستای پاسخگویی به سؤال دوم؛ امکانات و بسترهای لازم برای تلفیق برنامه درسی تعلیمات دینی با درس علوم تجربی و تجزیه و تحلیل داده‌ها، کدهای محوری: آزمایشگاه‌های مجهز؛ فضای متفاوت کلاس درس، همکاری و مشارکت معلمان با یکدیگر، نیاز به افراد متخصص، نیاز به معلمان مجرب، امکانات سخت‌افزاری، دوره‌های دانش‌افزایی معلمان، بهره گرفتن از فیلم‌های آموزشی، بهره گرفتن از فضاهای طبیعی و کد انتخابی: بسترها و امکانات مورد نیاز تلفیق برنامه درسی، استخراج گردید.

جدول(۳): نقل قول، کدهای باز و محوری و انتخابی به دست آمده از سؤال دوم پژوهش

کد کدباز	کد محوری	کد انتخابی
*نیاز به وجود معلم آگاه و پراکنجه جهت بهره‌گیری از فضاهای خارج از کلاس درس *نیاز به آزمایشگاه‌های مجهزتر برای کاربردی کردن آموزش‌ها *نیاز به همکاری و مشارکت با معلمان دیگر * نیاز به افراد متخصص و آگاه به دانش هر دو درس برای تلفیق *نیاز به دوره‌های آشنایی با رویکرد تلفیق برای معلمان *نیاز به امکانات سخت‌افزاری *توجه به ابعاد بیشتر با توجه به تفاوت‌ها و شباهت‌های بین دو درس در صورت تلفیق *تلفیق دروس نیازمند مجریان و معلمان مناسب *نیاز به بستر آزمایشگاهی مناسب در صورت تلفیق *نیاز به بستر آزمایشگاه تلفیقی *نیاز به تلفیقی کردن محیط آزمایشگاهی *همکاری و مشارکت معلم با رویکرد تلفیقی با سایر معلمان *نیاز به متخصصان برای تلفیق *در نظر گرفتن دوره‌های مرتبط با رویکرد تلفیقی برای معلمان به جهت افزایش آگاهی آن‌ها *بهره‌جستن از آزمایشگاه‌های مجهز *بهره‌جستن از فیلم‌های آموزشی *بهره‌گرفتن از مطالب مشترک هر دو درس برای تدوین اهداف تلفیقی * تقسیم‌بندی دانش‌آموزان به گروه‌های مختلف و تحلیل مطالب به گونه مباحثه‌ای و آزمایشی توسط خودشان *بهره‌جستن از آزمایشگاه‌ها و نشان دادن مطالب به گونه مشاهده *نیاز به معلمان مجرب و آگاه به اهداف و محتوای تلفیقی *بهره‌گرفتن از فضاهای مشاهده و آزمایش در فضای تلفیقی برای یادگیری معنادارتر *بهره‌گرفتن از فضاهای طبیعی *بهره‌گرفتن از مشترکات برای طراحی محتوای تلفیقی *نیاز به بستر شهودی ازجمله مستند رسانه‌ای در روش تلفیقی	*آزمایشگاه‌های مجهز *فضای متفاوت کلاس درس *همکاری و مشارکت معلمان با یکدیگر *نیاز به افراد متخصص *نیاز به معلمان مجرب *امکانات سخت‌افزاری *نیاز به دقت و توجه *دوره‌های دانش‌افزایی معلمان *بهره‌گرفتن از فیلم‌های آموزشی *بهره‌گرفتن از فضاهای طبیعی	امکانات سخت‌افزاری و نرم‌افزاری تلفیق

دانش و مهارت‌های تلفیقی موردنیاز برای معلمان

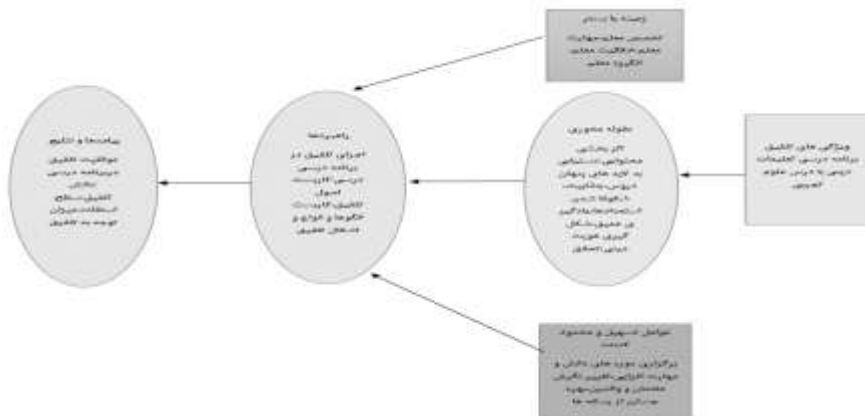
در راستای پاسخگویی به سؤال سوم: دانش و مهارت‌های تلفیقی موردنیاز برای معلمان (جدول شماره ۴) مؤلفه‌های محوری: خلاقیت، انگیزه، مهارت، تخصص، دانش تلفیقی؛ تسلط معلم بر روش تدریس، برگزاری دوره‌های آموزش برای معلمان، برگزاری دوره‌هایی برای

تغییر نگرش معلمان نسبت به رویکردهای جدید، برگزاری دوره‌هایی برای معلمان جهت بهره بردن از رسانه‌های الکترونیکی همچون رایانه. مؤلفه‌های انتخابی: دانش و مهارت تلفیقی معلم حین تدریس، برگزاری دوره‌های دانش‌افزایی تلفیق استخراج گردید.

جدول (۴): نقل قول، کدهای باز و محوری و انتخابی به دست آمده از سؤال سوم پژوهش

کدباز	کد محوری	کد انتخابی
نیاز به دانش و مهارت خلاقیت *آموزش به معلمان برای تغییر نگرش به برنامه‌های درسی تلفیقی *آموزش معلمان نسبت به رویکرد تلفیقی و تغییر نگرش آنها *نیازمند به معلم متخصص و آگاه به رویکرد تلفیقی و تسلط به محتوای دروس دینی و علوم تجربی *برخورداری معلم از مبانی دینی صحیح و خلاقیت در شیوه ارائه محتوای تلفیقی *نیاز به معلمان ای و کارآمد در رویکرد تلفیقی *برخورداری معلم از مهارت مرتبط ساختن موضوعات مختلف با یکدیگر *برگزاری دوره‌هایی برای معلمان جهت بهره بردن از رسانه‌های الکترونیکی همچون رایانه و.. *برخورداری معلم از علاقه و انگیزه لازم برای تلفیق دروس *برخورداری معلمان از دانش تحلیل محتوا و رویکردهای تلفیقی *نیاز به معلم‌های آموزش دیده و متعهد و مسلط به اهداف دروس *برخورداری معلمان از خلاقیت و نوآوری *داشتن تسلط و دانش و آگاهی به هر دو درس و رویکردهای تلفیق توسط معلم *مسلط بودن معلم به هر دو درس در رویکرد تلفیقی *انجام تلفیق به صورت حرفه‌ای باشد تا موجب برانگیختن دانش‌آموزان گردد نه سردرگمی آنها *آشنا بودن معلم به اصول و چگونگی راه‌های تلفیق *آشنا بودن معلم با رویکرد تلفیق با الگوهای تلفیق * ضروری بودن وجود دانش تلفیقی و آشنا بودن به انواع و اشکال تلفیق برای معلم با رویکرد تلفیقی *داشتن مهارت توسط معلم برای برقراری ارتباط بین دو درس *مسلط بودن معلم به زبان عربی با توجه به اینکه بسیاری اسناد و مدارک تعلیمات دینی در اسناد اصلی به زبان عربی است *نیاز به داشتن آشنایی زمینه‌ای به هر دو موضوع از سوی معلمان *نیاز معلمان به دانش موضوعی با رویکرد تلفیقی	*خلاقیت *نگیزه *مهارت *تخصص *دانش تلفیقی *تسلط معلم بر روش تدریس	تخصص معلم در زمینه تلفیق
*برگزاری دوره‌های آموزش برای معلمان *برگزاری دوره‌هایی برای تغییر نگرش معلمان نسبت به رویکردهای جدید *برگزاری دوره‌هایی برای معلمان جهت بهره بردن از رسانه‌های الکترونیکی همچون رایانه و..	*برگزاری دوره‌های آموزش برای معلمان *برگزاری دوره‌هایی برای تغییر نگرش معلمان نسبت به رویکردهای جدید *برگزاری دوره‌هایی برای معلمان جهت بهره بردن از رسانه‌های الکترونیکی همچون رایانه و..	برگزاری - دوره‌های دانش‌افزایی تلفیق

بررسی الگوها و اهمیت تلفیق برنامه درسی تعلیمات دینی با درس علوم تجربی

نمودار(۱): کدگذاری محوری تلفیق برنامه درسی تعلیمات دینی با درس علوم تجربی

مدل (۱): الگوی تلفیق برنامه درسی تعلیمات دینی با درس علوم تجربی

بحث و نتیجه‌گیری

سوالی که در این پژوهش مطرح شد این بود که تلفیق برنامه درسی تعلیمات دینی با درس علوم تجربی دارای چه اهمیتی است؟ مفهوم تلفیق از نظر نیپ و همکاران، به ترکیب کردن یا مرتبط ساختن امور، به طور مفهومی و سازمانی اطلاق می‌شود. هدف این است که از طریق تلفیق تجارب یادگیری دانش‌آموزان و محتوایی که توسط معلمان ارائه می‌شود، دانش‌آموزان ارتباطات بین مجموعه‌های به ظاهر مجزای دانش را درک کنند و از پیچیدگی ذاتی دنیایی که در آن زندگی می‌کنند بهتر آگاه شوند و قدردانی نمایند (نیپ و همکاران، ۱۹۹۶، ص ۲۲۸). خاصیت کاربردی نداشتن موضوع‌های درسی سنتی به بیان دیگر عدم ارتباط بین موضوعات و مسائل زندگی نیاز به رویکرد تلفیق را امری موجه می‌نماید (ملکی، ۱۳۸۴). در پاسخ به این سوال به اثرات مثبت تلفیق برنامه درسی تعلیمات دینی با درس علوم به عنوان کد انتخابی که دارای ۱۷ کد محوری است دست یافتیم.

اثرات مثبت تلفیق برنامه درسی تعلیمات دینی با درس علوم تجربی: حسن ملکی (۱۳۸۲) در کتاب «رویکرد تلفیقی به برنامه درسی» بیان می‌کند که چون انسان موجودی چند بعدی است و دارای نیازهای مختلف است و برای زندگی نیازمند برخورداری از مهارت‌های گوناگون و متنوع است، طراحی برنامه‌ها به صورت تلفیقی ضروری است. پروین احمدی (۱۳۸۰) در پژوهشی تحت عنوان «طراحی الگوی برنامه درسی تلفیقی و مقایسه آن با برنامه‌های درسی موجود دوره ابتدایی در نظام آموزشی ایران» به این نتیجه دست یافته است که تلفیق برنامه درسی، ارتباط دادن و درهم آمیختن محتوای برنامه‌های درسی، به منظور تحقق هدف انسجام تجربیات یادگیری دانش‌آموزان است که در آن الگوهایی برای تلفیق برنامه درسی ارائه شده است. علی زرافشان (۱۳۸۲) در پژوهشی تحت عنوان «برنامه‌ریزی درسی تلفیقی، چشم اندازها» به این نتیجه رسیده است که برنامه درسی تلفیقی به شخصیت یادگیرنده شکل داده و موجب افزایش یادگیری او می‌شود. از طرف دیگر یادگیری دانش‌آموز به زندگی واقعی نزدیکتر می‌شود. رویکرد میان رشته‌ای این توان را دارد که باعث صرفه‌جویی در زمان دستیابی به اهداف چند بعدی و متکثر شود. ببین و جیمز (۱۹۹۷) در مقاله‌ای با عنوان برنامه درسی تلفیق شده در مدارس، سه بحث مهم را که مورد توجه معلمان در مدارس بوده است را

چنین ارائه می‌کنند: ۱) مدارس باید علاوه بر آموزش کلیات بر ارتباط نوجوانان با جهان واقعی تمرکز کنند. ۲) نوجوانان بر اساس علاقه و انگیزه به این مدارس وارد شوند. ۳) اهداف نوجوانان در این مرحله باید مورد تجدیدنظر قرار گیرد نتیجه اصلی این مقاله آن است که برنامه درسی تلفیق شده در همه سطوح تحصیلی کاربرد دارد. اسمیت (۱۹۳۵) در پژوهشی تحت عنوان «پروژه جامعه محلی» گروهی از دانش‌آموزان کلاس اول تا پنجم در مدت پنج سال را تحت آموزش قرار داد. دانش‌آموزان عملاً در مدرسه الزامات یک جامعه محلی را اجرا می‌کردند. در پایان کار رسمی گزارش کرد که کودکان به طور موثری تنوع وظایف و روابط را در جامعه یاد می‌گیرند، آنها معنای دموکراسی را تجربه کرده و یاد می‌گیرند که چگونه مطابق آن عمل کنند و در بستر این تجارب محتوا و مهارت‌ها مشتاقانه آموخته می‌شوند. هالباخ (۲۰۰۰) پژوهش کیفی با عنوان انتظارات و واقعیات تلفیق برنامه درسی در مدارس ابتدایی انجام داده است. این پژوهش آموزش و ماهیت و میزان تلفیق در مدارس ابتدایی را مورد توجه قرار می‌دهد. یکی از یافته‌های مهم این است که یکی از پایه‌های مدارس ابتدایی، فعالیت‌های مربوط به برنامه درسی تلفیقی را تدوین و اجرا کرده‌است. به نظر هالباخ، بر اثر بررسی‌های تاریخی، مفهوم تلفیق برنامه درسی فعالیتی است که محتوا را در میان رشته‌ها پیوند داده، سازماندهی می‌کند یا محدود به ساختاری است که دانش‌آموزان تلفیق می‌کنند. دیدگاه گسترده‌تر، تلفیق اجتماعی و برنامه‌های درسی را در بر می‌گیرد و علاوه بر صلاحیت‌های معلمان برای تلفیق برنامه‌های درسی، بر اساس نظم و ترتیب و جداول زمانی روزانه که فرصت و زمانی را برای برنامه‌ریزی مشترک باقی نمی‌گذارند، محدود می‌شود. اظهارات معلمان در این پژوهش نشان می‌دهد، انجام دادن فعالیت‌های تزریقی و آموزش گروهی آنان، توصیه‌های یادگیری بهتری را برای دانش‌آموزان فراهم می‌کند. آیکین (۱۹۴۲) پژوهشی تحت عنوان مبارزه آموزش تلفیقی و سنتی، انجام داد در این مطالعه، دانش‌آموزانی که تحت آموزش تلفیقی قرار داشتند و مجبور بودند از همان ابتدا به هر شکل ممکن مرزهای مصنوعی میان حوزه‌های مختلف دانش که موجب جدایی معلمان و موضوعات درسی از یکدیگر شده بود را کنار بگذارند. فارغ‌التحصیلان دبیرستان‌هایی که اشکال مختلف آموزش تلفیقی را تجربه کرده بودند نسبت به فارغ‌التحصیلان روش آموزش سنتی، در شاخص‌های موفقیت عملی و اجتماعی

عملکرد کامل تری نشان دادند. نیپ و همکاران (۱۹۹۵) در یک مطالعه بر روی تلفیق تجارب یادگیری و محتوایی گزارش که طرفین به تأکید کردند و مرتبط ساختن امور، به طور مفهومی و سازمانی اطلاق می‌شود و هدف از آن، تلفیق تجارب یادگیری دانش‌آموزان و محتوایی است که توسط معلمان ارائه می‌شود دانش‌آموزان از این طریق ارتباطات بین مجموعه‌های به ظاهر مجزای دانش را درک می‌کنند و از پیچیدگی‌های ذاتی دنیایی که در آن زندگی می‌کنند بهتر آگاه شده و علاقه به تحصیل در آنها تقویت می‌شود.

سوال دومی که در این پژوهش مطرح شد این بود که برای تلفیق برنامه درسی تعلیمات دینی با درس علوم تجربی به چه امکانات و بسترهایی نیاز هست؟ در پاسخ به این سوال به امکانات سخت افزاری و نرم افزاری تلفیق به عنوان کد انتخابی و ۱۰ کد محوری دست یافتیم. امکانات سخت افزاری و نرم افزاری تلفیق: در برنامه‌های تربیتی معارف دینی، باید با نگاه تلفیقی عمل کنیم. برای بیان ضرورت این کار، می‌توان از منظرهای گوناگون، دلایلی قوی ارائه کرد. قبل از هر چیز باید در نظام روحی و روانی انسان نگرینست و در آن تأمل کرد. وجود آدمی، یک کل یکپارچه است و اجزا و عناصر آن در ارتباط متقابل با یکدیگر هستند. این وحدت به دلیل آن است که خالق آدمی، یک کل یکپارچه است و اجزا و عناصر آن در ارتباط متقابل با یکدیگر هستند (ملکی، ۱۳۸۲، ص ۱۱). مشاهده زیبایی‌های هستی و تدبیر در اسرار خلقت، تحولی عمیق در درون آدمی ایجاد می‌کند. اصولاً اتصال با هستی، روان را توسعه می‌دهد و به شکوه آن می‌افزاید. بر این اساس قرآن مجید از انسان می‌خواهد که به هستی بنگرد و در آن بیندیشد. اندیشه در هستی، حیات آدمی را به تکامل می‌رساند و او را با روح عالم متصل می‌کند (ملکی، ۱۳۸۲، ص ۱۳-۱۴).

سوال سومی که در این پژوهش مطرح شد این بود که معلمان برای تلفیق برنامه درسی تعلیمات دینی با درس علوم به چه دانش و مهارتی نیاز دارند؟ در پاسخ به این سوال به تخصص معلم در زمینه تلفیق و برگزاری دوره‌های مهارت افزایی برای معلمان به عنوان کد انتخابی که دارای ۱۰ کد محوری است دست یافتیم.

تخصص معلم در زمینه تلفیق: دو دیدگاه کلی در مورد تلفیق وجود دارد: الف) تلفیق از بیرون یعنی محتوا یا فرایندها یا شیوه‌های برنامه درسی که توسط برنامه‌ریزان برای دانش‌آموزان

بررسی الگوها و اهمیت تلفیق برنامه درسی تعلیمات دینی با درس علوم تجربی

صورت می‌گیرد، ب) تلفیق از درون یعنی تلفیقی که توسط برنامه‌ریزان تهیه نشده بلکه این تلفیق فرآیندی است که در ذهن دانش‌آموزان حاصل می‌شود (احمدی، ۱۳۸۰). در پژوهشی که در زمینه کیفیت یادگیری افراد صورت گرفته نشان داده شده است: شیوه، مغز انسان اعمال بسیاری را هم زمان انجام می‌دهد و یک تدریس باید این پردازش موازی را با کاربردها و رویکردهای مختلف هماهنگ کند. هم چنین مغز انسان، جزء و کل را به طور هم زمان پردازش می‌کند. تدریس خوب نه از اجزاء غافل است نه از کل و نیز منجر به یادگیری مترکم و رو به توسعه می‌شود. مغز انسان نه تنها اطلاعات مستقیم ارائه شده را جذب می‌کند بلکه متوجه اطلاعات فراتر از مرکز توجه نیز هست. معلم باید آن گونه محیط یادگیری را سازمان دهد که مناسب و سازگار با محرک و خارج از توجه مستقیم یادگیرنده باشد. مغز انسان به خوبی به چالش‌ها پاسخ می‌دهد اما وقتی تهدید شود کمتر مؤثر است. معلم باید شرایط اضطراب آور را کاسته، حالت هوشیاری همراه با آسودگی در دانش‌آموز ایجاد کند. هر مغزی بی نظیر است و معلم باید راهبردهای متنوعی را به کار برد که به دانش‌آموز اجازه بیان ترجیحات دیداری، شنیداری، لامسه‌ای و عاطفی را بدهد. انتخاب‌ها باید قابل دسترسی باشند تا جذب علائق فردی شوند (کاین و کاین، ۲۰۰۷).

برگزاری دوره‌های مهارت افزایی برای معلمان: شوماخر (۱۹۹۵) در پژوهشی با عنوان پنج سطح تلفیق در مدارس، سطوح تلفیق برنامه‌های درسی را توصیف کرد. این ۵ سطح روی یک پیوستار عبارت بودند از: مجزا، موازی، مکمل، شبکه‌ای و مضمون‌های تلفیقی؛ پژوهش او نشان داد: ۱) تلفیق برنامه درسی در صورتی اتفاق می‌افتد، که معلمان در هیئت‌های اندیشه ورز، هدایت‌گر این امر باشند. ۲) در برنامه‌های آموزشی ضمن خدمت، باید فلسفه‌های انواع تلفیق معرفی شود. ۳) ترکیب یک گروه میان رشته‌ای از معلمان برای تلفیق موفقیت‌آمیز ضروری است. ۴) محیط مدرسه را باید برای پذیرش نوآوری آماده کرد.

آنچه از این پژوهش حاصل شد ما را به تلفیق دروس رهنمون می‌سازد. حوزه برنامه درسی شرایط مناسبی برای تلفیق دروس به ویژه برنامه درسی تعلیمات دینی با درس علوم دارد، اما اینکه برای موفقیت در این موضوع به چه الگوها و دانش و مهارتی نیاز هست و اهمیت این موضوع ابهاماتی وجود داشت که مطالعه حاضر جهت روشن کردن این مسئله

برآمد، آنچه در این پژوهش بدست آمد می‌تواند پیش زمینه‌ای در جهت تغییر برنامه‌های درسی کنونی به سمت برنامه‌های درسی تلفیقی باشد.

پیشنادهای کاربردی:

پژوهشگر بر اساس نتایج حاصل از این پژوهش، بر اساس مضامین استخراج‌شده و فراوانی آن‌ها، پیشنهادهایی ارائه کرده است. امید است مسئولان و طراحان آموزشی از این پیشنهادها برای بالا بردن سطح کیفیت کتاب‌های تعلیمات دینی دوره‌ی ابتدایی استفاده نمایند.

پیشنادهایی برای مسئولان نظام آموزشی

- از مسئولان نظام آموزشی درخواست می‌گردد که از روش‌های جدید و اثرگذار در تألیف کتب درسی بهره‌گیرند.
- با توجه به نتایج حاصل از این پژوهش به طراحان کتب درسی تعلیمات دینی و علوم تجربی پیشنهاد می‌گردد، هنگام تدوین اهداف و محتوای درسی کتاب از افراد متخصص به روش‌ها و الگوهای تلفیق و رشته مطالعات برنامه درسی دعوت به عمل‌آوردن تا با استفاده از نظرات و پیشنهادها این متخصصان بتوانند کتاب جامع و مفیدی برای دانش‌آموزان طراحی و تدوین نمایند.

پیشنادهایی برای معلمان دوره‌ی ابتدایی

- با توجه به یافته‌های پژوهش پیشنهاد می‌گردد که برای بالا بردن سواد و دانش تلفیقی خود اطلاعات خود را بالا ببرند و از دوره‌های دانش‌افزایی تلفیقی بهره‌مند گردند.

قردانی

در پایان از تمام متخصصان برنامه درسی، معلمان دوره‌ی ابتدایی و نیز کارشناسان سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی که در راستای تکمیل این پژوهش همکاری داشتند، کمال سپاس را دارم.

بررسی الگوها و اهمیت تلفیق برنامه درسی تعلیمات دینی با درس علوم تجربی

تعارض منافع/حمایت مالی

این مقاله برگرفته از پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته مطالعات برنامه درسی نویسنده اول در دانشگاه علامه طباطبایی می‌باشد. نتایج پژوهش حاضر با منافع هیچ ارگان و سازمانی در تعارض نیست و بدون حمایت مالی انجام شده است.

منابع

احمدی، پروین، طراحی الگوی برنامه درسی تلفیقی و مقایسه‌ی آن با برنامه‌های درسی موجود

دوره‌ی ابتدایی در نظام آموزشی ایران، پایان‌نامه دکتری، دانشگاه تربیت مدرس، ۱۳۸۰

آقازاده، محرم، بررسی کتاب‌های علوم تجربی و ارائه الگوی برای درهم تنیدن برنامه درسی دوره‌ی

ابتدایی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تهران، دانشگاه تربیت معلم تهران، ۱۳۷۵

ربیعی، مهدی، عطاران، محمد، شبیری، سید محمد، حاجی حسین نژاد، غلامرضا، کیامنش، علیرضا،

طراحی و اعتباریابی الگوی مطلوب برنامه درسی درهم تنیده (تلفیقی) آموزش سواد بوم

شناختی در دوره‌ی ابتدایی ایران، فصلنامه مطالعات برنامه درسی ایران، سال پانزدهم،

شماره ۵۹، زمستان ۱۳۹۹، ۳۰-۵

رضایی، مریم، احمدی، غلامعلی، نیکنام، زهرا، امام جمعه، سید محمد رضا، عصاره، علیرضا، طراحی

الگوی مفهومی برنامه درسی استم (علوم، فناوری، مهندسی، ریاضی) در دوره‌ی ابتدایی

کشور ایران، فصلنامه مطالعات برنامه درسی ایران، سال پانزدهم، شماره ۵۹، زمستان ۱۳۹۹،

۶۳-۹۲

زرافشان، علی، برنامه‌ریزی درسی تلفیقی، چشم اندازه‌ها، نشریه رشد تکنولوژی آموزشی، سازمان

پژوهش و برنامه‌ریزی وزارت آموزش و پرورش، ۱۳۸۲، شماره ۱۴۲.

سرکار آرائی، محمد رضا (۱۳۸۱)، اصلاحات برنامه درسی ژاپن با تاکید بر رویکرد تلفیقی،

نوآوری‌های آموزشی، فصل پائیز، ص ۸۸-۶۷

شعبانی، زهرا (۱۳۸۵)، بررسی برنامه‌های درسی تلفیقی علوم و مفاهیم اخلاقی در کشورهای آمریکا،

کانادا و استرالیا به منظور ارائه نمونه‌های تلفیقی برای دوره ابتدایی ایران، پژوهشکده تعلیم و

تربیت ص ۸۹-۱۴۱

صمدی، پروین (۱۳۸۲)، رویکرد تلفیقی در برنامه‌های درسی دینی با تأکید بر دوره‌ی متوسطه، رویکرد تلفیقی به برنامه درسی (کتاب سال انجمن مطالعات برنامه‌ریزی درسی ایران)، تهران، انتشارات انجمن اولیا و مربیان

ملکی، حسن (۱۳۸۲). مبانی فلسفی و اجتماعی تلفیق در برنامه درسی، رویکرد تلفیقی به برنامه درسی (کتاب سال انجمن مطالعات برنامه‌ریزی درسی ایران)، تهران، انتشارات انجمن اولیا و مربیان

هاشمیان نژاد، فریده (۱۳۸۲)، طراحی برنامه درسی با رویکرد تلفیقی، با ارائه یک نمونه، رویکرد تلفیقی به برنامه درسی (کتاب سال انجمن مطالعات برنامه‌ریزی درسی ایران)، تهران، انتشارات انجمن اولیا و مربیان

Aikin, W. M. (1942). **The story of the eight-year study: With conclusions and recommendations** (Vol. 1). Harper & Brothers.

Beane, J. A. (1997). **Curriculum integration: Designing the core of democratic education**. Teachers College Press. Erickson, M. (2004). Interaction of teachers and curriculum. Handbook of research and policy in art education, 467-486.

Caine,R & Caine,G.(2007).**Making Connecting : Teaching An The Human Brain**. Alexandria ,V.A . ASCD

Davis, O. L. (1997). **The personal nature of curricular integration**. Journal of Curriculum and Supervision, 12, 95-97.

Drake, S. M. (1993). **Planning integrated curriculum: The call to adventure**. Association for Supervision and Curriculum Development, 1250 North Pitt Street, Alexandria .

Dressel, P. L. (1958). **The meaning and significance of integration**. The integration of educational experiences: The fifty-seventh yearbook of the National Society for the Study of Education, 3-25.

Eggebrecht, J. (1996). **Reconnecting with the Society**. Educational Leadership, 53(8).

Ene , I., & Barna , I. (2015). **Religious Education and Teachers' Role in Students' Formation towards Social Integration**. Procedia-Social and Behavioral Sciences, 180

- Erickson, H. L. (2007). **Stirring the head, heart, and soul: Redefining curriculum, instruction, and concept-based learning.**
- Glasgow, N. A. (1997). **New curriculum for new times: A guide to student-centered, problem-based learning.** Corwin Press, Inc., 2455 Teller Road, -Thousand Oaks, CA 91320-2218
- Halbach, A. (2000). **Promise and practice of curriculum integration in a middle school** (Doctoral dissertation, University of Wisconsin--Milwaukee).
- Henry, N. B. (2005). **The Integration of Educational Experiences.** The fifty seventh yearbook of National Society for study of Education
- Jacobs, H. H. (1989). **Interdisciplinary curriculum: Design and implementation.** Association for Supervision and Curriculum Development, 1250 N. Pitt Street,
- Martin-Kniep, G. O., Muxworthy Feige, D., & Soodak, L. C. (1995). **Curriculum integration: An expanded view of an abused idea.** Journal of Curriculum and Supervision, 10, 227-227. Schumacher, D. H. (1995). Five levels of curriculum integration defined, refined, and described. Research in Middle Level Education,
- Schumacher, D. H. (1995). **Five levels of curriculum integration defined, refined, and described.** Research in Middle Level Education, 18(3), 73-94
- Seljak, D., Rennick, J. B., Schmidt, A., Da Silva, K., & Bramadat, P. (2007). **Religion and multiculturalism in Canada: The challenge of religious intolerance and discrimination.** Multiculturalism and Human Rights research reports, 2.
- Shoemaker, B. J. E. (1991). **Education 2000 integrated curriculum.** The Phi Delta Kappan, 72(10), 793-797.
- Smith, W. A. (1935). **Integration: Potentially the most significant in the history of Secondary Education.** California Journal of Secondary Education.
- Sunhaji, S. (2013). **The Impementation of Integrated Learning in the Islamic Religious Education to Raise The Faith Devotion of The Students of State Senior High Schools in Purwokerto.** Dewantara, 1(1).

Wraga, W. G. (1997). **Patterns of Interdisciplinary Curriculum Organization and Professional Knowledge of the Curriculum Field.** Journal of Curriculum and supervision, 12(2), 98-117.